

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА МЕДИЧНА АКАДЕМІЯ
ПСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ІМЕНІ П.Л. ШУПИКА

**ОСНОВИ РОЗРОБКИ ЄДИНИХ ПРОТОКОЛІВ
ЕКСТРЕНОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ,
ЯК СКЛАДОВОЇ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ**

(Методичні рекомендації)

Київ- 2020

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА МЕДИЧНА АКАДЕМІЯ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
ІМЕНІ П.Л. ШУПИКА

ЗАТВЕРДЖЕНО
Рішення вченої ради
НМАПО імені П.Л.Шупика
Протокол № 9 від 11-12 листопада
2020 р.

ОСНОВИ РОЗРОБКИ ЄДИНИХ ПРОТОКОЛІВ ЕКСТРЕНОЇ МЕДИЧНОЇ
ДОПОМОГИ, ЯК СКЛАДОВОЇ ЦИВІЛЬНО – ВІЙСЬКОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ

(Методичні рекомендації)

Київ- 2020

Установа-розробник: Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л.Шупика МОЗ України

Установи-співрозробники: Українська військово медична академія ДЗ«Український науково-практичний центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф МОЗ України»
Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова

Укладачі:

д.мед.н. проф. Роцін Г.Г. (067) 713 41 57
к.мед.н. доц. Кузьмін В.Ю. (067) 982 47 89
к.мед.н. доц. Мазуренко О.В. (096) 1978845
к.мед.н. Ткаченко А.С. (066) 618 33 47
ст.викладач Гуменюк Н.І. (067) 9619830
к.мед.н. доц. Сличко І.Й. (050) 147 78 21
лікар-хірург Іванов В.І. (096) 146 53 04
лікар-хірург Дорош В.М. (097)209 53 05
м.н.с. Синельник С.В. (067) 446 51 82

Рецензенти:

Професор кафедри медицини невідкладних станів
НМАПО імені П.Л.Шупика, д.мед.н., професор Зозуля І.С.

Завідувач кафедри медицини катастроф та військової
медицини ДВНЗ «Тернопільський державний
медичний університет ім. І.Я.Горбачевського МОЗ України»,
експерт МОЗ зі спеціальності «Медицина невідкладних
станів», д. мед. н. професор Гудима А.А.

Заступник голови проблемної комісії: «Медицина невідкладних станів та
медицина катастроф» МОЗ та НАМН України д.мед.н., професор Тутченко М.І.

Визначення

Екстрена медична допомога – медична допомога, яка полягає у здійсненні працівниками системи екстреної медичної допомоги невідкладних організаційних, діагностичних та лікувальних заходів, спрямованих на врятування і збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я.

Екстрений медичний технік (бойовий медик, помічник парамедика, фельдшера) - є професійним медичним працівником, первинною метою якого є реагувати на потребу допомоги, оцінювати стан пацієнта та проводити медичне сортування, оцінювати термінову та нетермінову медичну допомогу, застосовувати базові знання та навички (BLS) що необхідні для проведення лікування пацієнта.

Клінічний протокол – уніфікований документ, який визначає вимоги до діагностичних, лікувальних, профілактичних та реабілітаційних методів надання медичної допомоги та їх послідовність.

Медична допомога – діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямованих на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями та патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами.

Невідкладний стан людини – раптове погіршення фізичного або психічного здоров'я, яке становить пряму та невідворотну загрозу життю та здоров'ю людини або оточуючих її людей і виникає внаслідок хвороби, травми, отруєння або інших внутрішніх чи зовнішніх причин.

Парамедик (фельдшер) – фахівець з медичною освітою, що працює в службі екстреної медичної допомоги , аварійно-рятувальних та військових підрозділах і володіє навичками рівня розширеної підтримки життя на догоспітальному етапі.

Спеціалізований санітарний транспорт – оснащений спеціальними світловими і звуковими сигнальними пристроями транспортний засіб,

призначений для перевезення людини у невідкладному стані та обладнаний для надання екстреної медичної допомоги.

Основні протоколи екстреної медичної допомоги:

Basic Life Support (BLS): базова підтримка життя – комплекс заходів спрямованих на підтримку кровообігу, прохідності дихальних шляхів та дихання для збереження життя на догоспітальному етапі до прибуття фахівця з рівнем підготовки ALS - бригади ЕМД;

Immediate Life Support (ILS) – надання екстреної медичної допомоги при станах, які загрожують життю людини на догоспітальному етапі, медичним персоналом амбулаторії загальної практики – сімейної медицини, стоматологічної поліклініки, аптек тощо, до прибуття фахівця з рівнем підготовки ALS - бригади ЕМД. Містить огляд відповідно схемі ABCD та протокол ALS.

Advance Life Support (ALS) – це спеціалізовані заходи, які виконують медики та парамедики із застосуванням відповідного медичного устаткування, виробів медичного призначення та лікарських засобів, зокрема дефібрилятора, кисню тощо. На догоспітальному етапі надають медичні техніки та парамедики, на госпітальному – лікарі та медичні сестри. Ця програма включає три основних компонента:

Advance Trauma Life Support (ATLS) – кваліфіковане надання медичної допомоги травмованим впродовж «золотої години» на догоспітальному та ранньому госпітальному етапах лікарями, медичними сестрами, парамедиками;

Advance Cardiac Life Support (ACLS) – надання спеціалізованої екстреної медичної допомоги при гострих захворюваннях системи кровообігу лікарями, медичними сестрами, парамедиками.

Pediatric Advance Life Support(PALS) – надання екстреної медичної допомоги дітям лікарями, медичними сестрами, парамедиками.

Система Екстреної та невідкладної медичної допомоги складається з двох етапів: догоспітального та госпітального. На догоспітальному етапі розрізняють

1) домедичну допомогу, 2) долікарську та 3) лікарську медичну допомогу.

Домедична допомога – невідкладні дії та організаційні заходи, спрямовані на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я, що здійснюються на місці події особами, які не мають медичної освіти. Особами, які зобов'язані надавати домедичну допомогу людині у невідкладному стані визначено: рятувальників аварійно-рятувальних служб, співробітників поліції, фармацевтичних працівників, провідників в пасажирських вагонах, бортпровідників тощо.

Складові домедичної допомоги:

1) негайне припинення дії зовнішніх шкідливих факторів, а саме електричного струму, високих або низьких температур, стиснення постраждалого важкими предметами та евакуація їх у безпечне місце;

2) надання визначеного виду домедичної допомоги: зупинка кровотечі, штучне дихання, компресія грудної клітки, накладання захисної пов'язки на рану тощо;

3) організація швидкого транспортування хворого або постраждалого до закладу охорони здоров'я.

За обсягом домедична допомога відповідає рівню Базова підтримка життя (BLS).

Долікарську медичну (догоспітальну) допомогу – забезпечують фельдшерські бригади Е(Ш)МД.

Відповідно англоамериканської моделі організації системи Екстреної медичної допомоги надання ЕМД покладено на парамедиків – осіб з медичною освітою, отриманою в закладах освіти I-IV рівня акредитації. Організація інституту парамедиків для надання ЕМД на догоспітальному етапі довела свою соціальну, медичну та економічну ефективність, зокрема через своєчасність надання медичної допомоги (впродовж 6 хвилин в умовах міста), що дозволило зменшити кількість превентивних смертей. Обсяг надання парамедиками медичної допомоги регламентують затверджені фаховими Медичними Асоціаціями протоколи.

Франко-германська система організації ЕМД передбачає включення до складу бригади ЕМД лікаря з медицини невідкладних станів.

В Україні на виконання Наказу Міністерства освіти і науки України від 05.06.2019 № 1269 «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги» було затверджено стандарт професійної освіти з робітничої професії «Екстрений медичний технік», а «Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників» Випуск 78 «Охорона здоров'я», затверджено Наказом МОЗ України №117 від 29.03.2002р, регламентує кваліфікаційні вимоги парамедика. Підготовку з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками повинні надавати домедичну допомогу реалізують відповідно Навчально-тренувальних програм трьох рівнів, а саме «Основи підтримки життя», «Перший на місці події», «Професійна підтримка життя» (Наказ МОЗ України від 29.03.2017 №346 «Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти»).

В інших країнах світу, зміст та обсяг долікарської та лікарської (догоспітальної) допомоги реалізують відповідно протоколів Advanced Life Support (ALS), Advanced Trauma Life Support (ATLS), Advanced Cardiac Life Support (ACLS) та Pediatric Advanced Life Support (PALS).

Лікарську медичну допомогу (догоспітальний етап) – надають підготовлені лікарські бригади ЕМД із застосуванням необхідних лікарських засобів, виробів медичного призначення, медичного устаткування.

Надання екстреної медичної допомоги людині у невідкладному стані на місці події, під час перевезення спеціалізованим санітарним транспортом та у закладі охорони здоров'я здійснюється відповідно медичних показань на основі клінічних протоколів і стандартів екстреної медичної допомоги, які затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я.

З 2014 р. на сході країни, через військову агресію Російської Федерації, перед Медичною службою Збройних сил України (МС ЗСУ) постали нові

виклики, які обумовили затвердження нової військово-облікової спеціальності «Бойовий медик взводу» та «Старший бойовий медик (роти, батареї та їм рівних)» і впровадження принципів «тактичної медицини», яка визначає вид та обсяг надання екстреної медичної допомоги в умовах бойових дій на догоспітальному етапі.

Результати дослідження та вивчення досвіду організації медичних служб Збройних Сил країн НАТО свідчать про проведення підготовки всіх військовослужбовців відповідно навчальної програми «Перший на місці події», а підготовку бойового медика - «Екстрений медичний технік», після навчання за програмою «Тактична медицина». Слід зауважити, про відсутність спеціальних програм з підготовки військових парамедиків.

В програму медичної підготовки військовослужбовців ЗС України введено «Стандарт підготовки І-СТ-3, що передбачає підготовку кожного військовослужбовця з тактичної медицини» (тривалість навчання - 24 години) – відповідає рівню підготовки «перший на місці події» (First Responder).

Рисунок 1

СХЕМА ЛІКУВАЛЬНО-ЕВАКУАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Лікувально-евакуаційне забезпечення ЗСУ							
Вид МД до 2013 р	Перша медична	Долікарська	Перша лікарська	Кваліфікована	Спеціалізована	Високо-спеціалізована	Реабілітація
Час надання МД	до 30 хв.	1,5-2 години	2-3 години	8-12 годин	протягом 1-х діб	Продовж лікування ускладнень та травматичної хвороби	
(санітарний гелікоптер) → Аеро-медична евакуація → (санітарний літак)							
Етап медичної евакуації	Зона бойових дій (3 етапа МД)	МПБ, Мед.Р. бригад. Передові хірургічні групи	ВМГ	ВГ ВМКЦ (та групи підсилення в ВМГ)	ВМКЦ (регіонарний), НВМКЦ «ГВКГ»	ЦР МО України	
Рівень МЗ за стандартом НАТО (з 2016 р.)	I рівень (68W, CLS, TCCC, I-CT-3) початок надання заходів «DCS», «DCR»		II рівень (продовження «DCS», «DCR»)	III рівень	IV рівень	Медична реабілітація	
Етап МД	Мобільні спроможності (догоспітальна допомога)			Стационарні спроможності (госпітальна допомога)		Відновлювальне лікування	

Продовження Рис.1

Лікувально-евакуаційне забезпечення та взаємодія із цивільними закладами ОЗ						
Рівень МД	Первинна (екстрена)			Вторинна	Третинна	Паліативна та медична реабілітація
Вид допомоги	Домедична	Перша медична	Перша лікарська	Спеціалізована	Високо-спеціалізована (високотехнологічна)	
Час надання МД	Доїзд в місті – 10 хв., за межами міста – 20 хв.		До 1 години («золота година»)	Продовж 3-6 годин («DCS», «DCR»); стабілізація стану до 3-5 діб		Продовж лікування ускладнень та травматичної хвороби
Етапи надання медичної допомоги	Догоспітальна допомога			Госпітальна допомога		Відновлювальне лікування
	Перша базова та перша розширена	Догоспітальна базова	Догоспітальна розширена	Госпітальна екстрена	Госпітальна спеціалізована	
Етапи медичної евакуації силами цивільних ЗОЗ	Зона НС воєнного характеру (само- та взаємодопомога)	Бригади ЕМД І-черги; рятувальні підрозділи ДСНС	Бригади ЕМД ІІ-черги; спеціалізовані бригади ЕМД мобільного госпітально	Відділення Е(Н)МД або «ЕД», ЦТ-І рівня (на базі ЦРЛ)	БЛЛ, ЛВЛ, ЦТ-ІІ рівня (ЛШМД) МКЛ, ОКЛ, відомчі ТМО МВС та СБУ)	ЦТ-ІІІ рівня; спеціалізовані відділення кафедр МАПО та мед.універ., ЗОЗ НАМН України
						Мін. соц. політики. Профільні санаторії та ЛВЛ підпорядковані МОЗ
Кадрове забезпечення (рівень кваліфікації)	FR (перший на місці події) - (BLS)	EMR, EMT, A-EMT, NRP (парамедик) - (ALS, PhTLS)	PhTLS, ATLS, початок «DCS», «DCR»	Спеціалізація за фахом: травматологія, комбустіологія, нейрохірургія, офтальмологія, щелепно-лицьова, торакальна, судинна хірургія, проктологія		Реабілітологія (фізична, психологічна)
Територіальний розподіл	Госпітальні округи цивільної системи ОЗ (відповідають адміністративному устрою України)				Територіальні медичні об'єднання (ТМО)	

Відповідність програм навчальних програм цивільних та військових медиків свідчить про їх тотожність (рис.2):

Рисунок 2

НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ЦИВІЛЬНИХ ТА ВІЙСЬКОВИХ МЕДИКІВ

Персонал екстрених служб, який надає медичну допомогу (США, Європа)	Сертифікований перший на місці події – Certified first responder (CFR)	Екстрений медичний технік - Emergency Medical Technician (EMT), Advanced EMT (AEMT)	Парамедик	Лікар з медицини невідкладних станів
Відповідність до міжнародних навчальних програм	BLS	BLS, AMLS (AEMT)	ALS: ATLS, ACLS, PALS	ALS, MALS
Персонал екстрених служб, який надає медичну допомогу в Україні	Поліція, пожежники	Екстрений медичний технік	Парамедик, фельдшер, медична сестра бригади швидкої допомоги	Лікар з медицини невідкладних станів
Навчальні програми для фахівців ЕМД	Курси «Перший на місці події» при медичних ВНЗ та тренувальних центрах*	Програма підготовки «Екстрений медичний технік»	Програма підготовки «Парамедик»	Спеціалізація за фахом «Медицина невідкладних станів»
Військові медики ЗС України, які надають медичну допомогу І рівня	Військовослужбовець, стрілець-санітар	Бойовий медик, старший бойовий медик	Фельдшери медичних підрозділів	лікар загальної практики
Навчальні програми для військових медиків	Стандарт підготовки І-СТ-3 (видання 2) : підготовка військовослужбовця з тактичної медицини	«Фахова підготовка бойового медика взводу. Домедична допомога в умовах бойових дій»	-	За програмою факультету підготовки військових лікарів УВМА

* - Вінниця, Дніпро, Івано-Франківськ, Запоріжжя, Київ, Кропивницький, Львів, Одеса, Полтава, Тернопіль, Харків, Черкаси, Чернівці.

Проведення дослідження передбачало порівняння національних та міжнародних навчальних програм з підготовки цивільних та військових медичних фахівців, зокрема з підготовки Перший на місці події (First Responder), Екстрений медичний технік (EMT) (табл.1):

Таблиця 1
НАВЧАЛЬНІ МОДУЛІ, ЩО СКЛАДАЮТЬ НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ
ДОМЕДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЦИВІЛЬНИХ І ВІЙСЬКОВИХ
МЕДИЧНИХ ФАХІВЦІВ В УКРАЇНІ

Навчальні модулі	First responder		Emergency medical technician	
	цивільні	Військові	цивільні	військові
Медичний модуль:	90 – 100%	90 – 100%	60 – 70 % часу	60 – 70 % часу
- заходи безпеки	+	+	+	+
- медична допомога на місці події	+	+	++	++
- SLR			++	+
- сортування	+	+	++	++
- переміщення та евакуація	+/-	+/-	++	++
- анатомія і фізіологія людини (введення)	+/-	+/-	+	+
- лікарські засоби та їх застосування	-	-	+	+
- прийом пацієнтів	-	-	+	+
- основи гігієни та епідеміології	-	-	+	+
- медична допомога при невідкладних захворюваннях і станах	-	-		+
- допомога при застосуванні зброї масового ураження та техногенних катастроф	-	-	+	+
- правові аспекти надання медичної допомоги	+/-	+/-	+	
Спеціальний модуль (технічна підготовка, військова підготовка та інш.)	-	-	10-20% часу	10-20% часу
Практичні тренінги та симуляції	0 – 10% часу	0 – 10% часу	20-30% часу	20-30% часу

Наведені дані свідчать про тотожність цивільні та військові учбових програм домедичної підготовки за рівнями «Перший на місці події» та «Екстрений медичний технік».

Медичний фахівець рівня парамедик згідно наказу МОЗ України № 918 від 09.08.2017 «Про внесення змін до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я» повинен мати вищу освіту за ступенем молодшого бакалавра галузі знань "Охорона здоров'я", спеціальністю "Медсестринство", спеціалізацією "Лікувальна справа" за кваліфікацією "Парамедик". Тобто, він є дипломованим медичним фахівцем з терміном навчання 3 – 4 роки. В програму його навчання обов'язково повинні входити курси ALS: ATLS, ACLS, PALS або їх адаптовані аналоги.

Порівняння компетенцій осіб, що надають догоспітальну медичну допомогу різних рівнів за основними її складовими (табл.2):

Таблиця 2
МЕДИЧНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ОСІБ, ЩО НАДАЮТЬ
ДОГОСПІТАЛЬНУ МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ

Медичні маніпуляції	Перший на місці події	Екстрений медичний технік	Парамедик
1	2	3	4
Зупинка кровотечі			
Прямий тиск	+	+	+
Тиснуча пов'язка	+	+	+
Накладання джгута	+	+	+
Дихальні шляхи			
Прийом Геймліха	+	+	+
Закидання голови — виведення підборіддя	+	+	+
Перевірка прохідності дихальних шляхів	+	+	+
Маневр Селіка	+	+	+
Ручне очищення верхніх дихальних шляхів	+	+	+
Постановка назофарингеального повітропроводу	+	+	+
Постановка орофарингеального повітропроводу	+	+	+

Очищення дихальних шляхів за допомогою відсмоктувача		+	+
Постановка ларингеальної маски / ларингеальної трубки		+/-	+
Інтубація трахеї		+/-	+
Хірургічне відновлення прохідності дихальних шляхів		+/-	+
Видалення стороннього тіла методом ларингоскопії з використанням щипців Магтіла		+/-	+
Дихання			
Використання кисневої маски та назальної канюлі	+	+	+
Штучна вентиляція легень за допомогою плівки-кланана чи кишенькової маски	+	+	+
Використання мішка типу Амбу/ручна вентиляція	+	+	+
Апаратна штучна вентиляція легень з ручним тригером		+/-	+
Апаратна штучна вентиляція легень в автоматичному режимі		+/-	+
Капнографія		+/-	+
Голкова декомпресія напруженого пневмотораксу		+	+
Торакальний дренаж			+/-
Кровообіг			
Вимірювання пульсу	+	+	+
Мануальна серцево-легенева реанімація, у тому числі дитяча	+	+	+
Непрямий масаж серця із використанням допоміжних пристроїв		+/-	+
Дефібриляція в автоматичному режимі	+	+	+
Дефібриляція в ручному режимі		+/-	+
Кардіоверсія		+/-	+
Постановка черезшкірного водія ритму		+/-	+
Масаж каротидного синусу			+
Забезпечення периферичного внутрішньовенного доступу		+/-	+
Забезпечення внутрішньокісткового доступу		+/-	+

Апаратні дослідження			
Ручне вимірювання артеріального тиску	+	+	+
Апаратне вимірювання артеріального тиску	+	+	+
Пульсоксиметрія		+	+
Вимірювання рівня глюкози глюкометром		+	+
Підключення електродів 3-х, 4-х та 12-ти контактного електрокардіографа або кардіомонітора		+/-	+
Часткова інтерпретація даних електрокардіограми			+
Забір крові на аналіз			+
Застосування лікарських засобів			
— інгаляційно		+/-	+
— перорально		+	+
— назально		+/-	+
— ректально			+
— внутрішньовенно			+
— внутрішньокістково			+
Інше			
Екстрена евакуація пацієнтів	+	+	+
Переміщення пацієнтів	+	+	+
Мануальна стабілізація шийного відділу хребта	+	+	+
Використання шийного комірця	+	+	+
Мануальна стабілізація кінцівок	+	+	+
Тракція кінцівок		+/-	+
Допомога при пологах	+	+	+
Допомога при ускладнених пологах		+/-	+

Єдину уніфіковану програму підготовки цивільних і військових медичних фахівців з догоспітальної допомоги доцільно впровадити для рівнів «Перший на місці події» та «Екстрений медичний технік». В теперішній час в системі військово-медичної освіти України учбові заклади та навчальні центри з підготовки військового медичного спеціаліста рівня «парамедик», що передбачає надання медичної допомоги I рівня медичного забезпечення медичного пункту батальйону і вище. Потреба в кількості військових

парамедиків в рази менше ніж бойових медиків (рівень ЕМТ). До того ж існує потужний мобілізаційний резерв для цих посад серед середнього медичного персоналу закладів охорони здоров'я МОЗ України. Тобто, уніфіковані програми медичної підготовки для цивільних та військових доцільна для рівнів «Перший на місці події» та «Екстрений медичний технік», які мають ґрунтуватись на програмі BLS.

Навчально-тренувальні програми трьох рівнів з підготовки осіб, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками повинні надавати домедичну допомогу затверджені наказом МОЗ України від 29.03.2017 №346 «Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти». Встановлено, що передбачена за цими програмами підготовка за I рівнем (8 годин) – «Домедична допомога при раптовій зупинці серця та станах, які загрожують життю» відповідає рівню «I» для немедичних працівників, професійна діяльність яких не передбачає ризику отримання травматичних пошкоджень, отруєнь: офісні працівники, працівники сфери послуг, викладачі та інші; II рівнем (48 годин) відповідає рівню Certified first responder – «Перший на місці події» для співробітників Національної поліції України, працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, фармацевтичних працівників, провідників пасажирських вагонів, бортпровідників та інших осіб, які за своїми службовими обов'язками повинні володіти практичними навичками надання домедичної допомоги, а також військовослужбовців, які пройшли медичну підготовку; та за III рівнем (120 годин) – відповідає рівню Emergency Medical Technician – екстрений медичний технік для водіїв спеціального санітарного автотранспорту, а також стрільців-санітарів.

Програма підготовки спеціалістів з домедичної допомоги рівня Advanced Emergency Medical Technician наразі існує лише в системі військової медичної підготовки – «бойовий медик».

Висновки

1. Підготовку осіб, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками зобов'язані надавати домедичну допомогу в тому числі всіх військовослужбовців, необхідно проводити за навчально-тренувальними програмами відповідно наказу МОЗ України №346 «Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти» від 29.03.2017;

2. Міжвідомча координація повинна включати розробку уніфікованої навчально-тренувальної програми що відповідає рівню Advanced Emergency Medical Technician.

3. Необхідно:

- проводити перегляд програм з урахуванням змін, що вносяться у відповідні міжнародні програми, а також змін системи ЕМД України та медичного забезпечення сил оборони України, що реформуються ще менш ніж один раз на рік;

- запровадити розробку та перегляд програм групами експертів з ЕМД МОЗ України та Медичних Сил ЗС МО України (на постійній чи тимчасовій основі);

- провести ліцензування навчально-тренувальних центрів та учбових закладів України, які проводять підготовку та навчання з догоспітальної допомоги за рівнями «Перший на місці події», «Екстрений медичний технік», «Екстрений медичний технік advanced» незалежно від форм власності та відомчого підпорядкування;

- створити державний реєстр осіб, сертифікованих з надання догоспітальної допомоги всіх рівнів.

Додаток А

ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВИХ МЕДИКІВ (Військова ланка)

Програма підготовки	Медик	Штатна одиниця/підрозді
1	2	3
Стандарт підготовки І-СТ-3 (видання 2) : підготовка військовослужбовця з тактичної медицини. – К. : «МП Леся», 2015. – 148 с		Військово-службовець
Стандарт підготовки І-СТ-3 (видання 2) : підготовка військовослужбовця з тактичної медицини. – К. : «МП Леся», 2015. – 148 с	Стрілець-санітар	Відділення
«Фахова підготовка бойового медика взводу. Домедична допомога в умовах бойових дій» 2018 розроблено у відповідності зі стандартом підготовки 68 W Combat Medic (США), стандарту "Basic Life Support" (BLS) та Army Basic Instructor Course (ABIC) (США)	Бойовий медик (санітар*)	Взвод
«Фахова підготовка бойового медика взводу. Домедична допомога в умовах бойових дій» 2018	Старший бойовий медик (санітарний інструктор*)	Рота
За програмою факультету підготовки військових лікарів УВМА	Медичний пункт батальйону – лікар загальної практики (фельдшер*)	Батальйон
За програмою факультету підготовки військових лікарів УВМА	Медична рота бригади – лікарі спеціалісти (ЛЗП, хірург, терапевт)	Бригада

1	2	3	4	5	6	7
Кількість годин	24	24	640 всього, 359 навчальних	640 всього, 359 навчальних	3 роки	3 роки (терапевти 2 роки)
Оснащення	Аптечка АМЗІ	* сумка санітара (СС)		* сумка медична військова (СМВ)	* комплект ПФ – фельдшерський І; комплект Б-1 – перев'язувальні засоби стерильні; комплект Б-3 – шини; СМВ; СС; апарат ШВЛ ручний типу ДП-10 - І; інгалятор кисневий портативний КІ-1 - І	
Рівні медичного забезпечення						
Перший рівень медичної допомоги						
Маніпуляції	а) визначення життєвих показників; б) оцінювання стану потерпілого за життєвими ознаками; в) визначення симптомів респіраторної та серцевої зупинки; г) видалення сторонніх предметів при обструкції дихальних шляхів; д) здійснення простих прийомів забезпечення	Серцево-легенева реанімація; в/м та в/в ін'єкції, внутрішньокістковий доступ; киснева терапія; проведення інфузійної терапії; Контроль критичних кровотеч: фізіологія згортання крові. Зупинка кровотечі за допомогою мануальних методів. Зупинка кровотечі за допомогою джгута. Заміна джгута.	Перша лікарська допомога: - контроль за джгутами і тимчасове припинення зовнішньої кровотечі шляхом застосування гемостатичної марлі або препаратів, накладання затискача або			

* - що було раніше

Додаток Б
НОМЕНКЛАТУРА ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ АПТЕЧКИ МЕДИЧНОЇ
ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ДЛЯ ОСНАЩЕННЯ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗС УКРАЇНИ

1. Засіб для зупинки кровотечі механічний 1 од.
2. Засіб для зупинки кровотечі хімічний 1 од.
3. Багатофункціональний перев'язувальний пакет (чи індивідуальний перев'язувальний пакет стерильний першої допомоги із прогумованою оболонкою – на перехідний період) 1 од.
4. Анальгетик у шприц-тюбіку (або автоінжекторі) 1 од.
5. Назофарингеальний повітровід 1 од.
6. Антибактеріальних засобів в таблетках що містить амоксицилін з клавулоновою кислотою 1 уп.
7. Механічний засіб для розрізання одягу та взуття 1 од.
8. Рукавички медичні оглядові 1 од.
9. Маркер синій 1 од.
10. Пластир армований 1 од.
11. Оклюзивна самоклеюча плівка 1 уп.
12. Футляр або сумка (з поясом кріпленням або на ремені) 1 од.

Додаток В
НОМЕНКЛАТУРА ТА ПОТРЕБА У ВИРОБАХ МЕДИЧНОГО
ПРИЗНАЧЕННЯ ТА УЧБОВИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ
НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ З ПІДГОТОВКИ БОЙОВОГО МЕДИКА

№ з/п	Матеріальні засоби	Одиниця виміру	Кількість			Усього на взвод
			на курсанта	на навч. групу	на взвод	
1	2	3	4	5	6	7
Засоби медичного призначення						
1.	Джгут кровоспинний турнікетний типу САТ (Combat Application Tourniquet)	шт.	4	2	2	132
2.	Джгут кровоспинний турнікетний	шт.	2	1	1	66

№ з/п	Матеріальні засоби	Одиниця виміру	Кількість			Усього на взвод
			на курсанта	на навч. групу	на взвод	
1	2	3	4	5	6	7
	типу SOFT (Special Operation Force Tourniquet)					
3.	Джгут кровоспинний гумовий типу Есмарха	шт.	2	1	1	66
4.	Джгут для зупинки кровотеч з вузлових ділянок тіла типу JETT	к-т	-	1	-	5
5.	Джгут для зупинки кровотеч з вузлових ділянок тіла типу SAM Junctional Tourniquet	к-т	-	1	-	5
6.	Джгут для зупинки кровотеч з вузлових ділянок тіла типу CRoC	к-т	-	1	-	5
7.	Засіб перев'язувальний гемостатичний типу QuikClot Combat Gauze, тренувальний	шт.	4	4	4	144
8.	Пов'язка (бандаж) першої допомоги стерильна типу FCP-02 (чи FCP-05) Israeli Bandage	шт.	3	1	1	96
9.	Пов'язка (бандаж) першої допомоги стерильна типу ETB	шт.	-	1	-	5
10.	Пов'язка (бандаж) абдомінальна першої допомоги стерильна типу FCP-09 Israeli Bandage	шт.	-	1	-	5
11.	Перев'язувальний пакет індивідуальний (ППІ)	шт.	3	1	1	96
12.	Пов'язка на рану абсорбуюча типу Kerlix на тканинній основі нестерильна, 11,5 см x 3,7 м	шт.	3	1	1	96
13.	Бинт марлевий медичний стерильний 7 м x 14 см	шт.	3	1	1	96
14.	Бинт еластичний медичний середньої розтяжності 15 см x 4,5 м	шт.	3	1	1	96
15.	Аутоадгезійний еластичний бинт типу Кобан (Coban), тілесний, 10 см x 4,6 м	шт.	-	4	-	20
16.	Косинка трикутна медична	шт.	5	1	-	155
17.	Лейкопластир медичний рулонний гіпоалергенний на тканинній основі 7,5 см x 9,1 м	шт.	3	1	1	96

№ з/п	Матеріальні засоби	Одиниця виміру	Кількість			
			на курсанта	на навч. групу	на взвод	Усього на взвод
1	2	3	4	5	6	7
18.	Лейкопластир медичний рулонний гіпоалергенний на тканий основі 2,5 см x 9,1 м	шт.	3	1	1	96
19.	Серветка марлева стерильна 5 см x 5 см	шт.	15	10	-	500
20.	Серветка марлева стерильна 10 см x 10 см	шт.	7	8	-	250
21.	Серветка, просочена спиртовим розчином	шт.	30	20	-	1 000
22.	Вата	шт.	-	1	1	6
23.	Пелюшка гігієнічна 60 см x 60 см	шт.	5	-	-	150
24.	Назофарингеальний повітропровід	шт.	3	1	1	96
25.	Орофарингеальний повітропровід типу Bergan чи Guedel	шт.	-	1	-	1
26.	Трубка ларингеальна типу KING-LT, розмір №3, жовта	к-т	1	1	1	36
27.	Трубка ларингеальна типу i-Gel, розмір №4, зелена	к-т	1	1	1	36
28.	Трубка ендотрахеальна, з манжетою 6,0 мм та пілот-балоном, з конектором для ШВЛ та зі стрічкою для фіксації	шт.	2	2	2	72
29.	Трубка трахеостомічна, з манжетою 6,0 мм та пілот-балоном, з конектором для ШВЛ та зі стрічкою для фіксації	шт.	2	2	2	72
30.	Лубрикант хірургічний на водній основі в саше/в тюбику/в спреї	шт.	5	3	3	168
31.	Дихальний мішок (мішок Амбу) для ШВЛ, що складається, типу Pocket BVM	к-т	1	1	1	36
32.	Відсмоктувач медичний портативний механічний ручний	к-т	1	1	1	36
33.	Відсмоктувач медичний портативний електричний	к-т	-	-	1	1
34.	Балон кисневий, 2 л	шт.	-	1	-	5
35.	Редуктор до балону кисневого	к-т	-	1	-	5

№ з/п	Матеріальні засоби	Одиниця виміру	Кількість			
			на курсанта	на навч. групу	на взвод	Усього на взвод
1	2	3	4	5	6	7
36.	Ключ полімерний до балону кисневого	шт.	-	1	-	5
37.	Сумка/футляр для балону кисневого	шт.	-	1	-	5
38.	Киснева маска для дорослих, середньої концентрації, нереверсивна	шт.	-	1	-	5
39.	Киснева трубка 2,1 м з просвітом, що не зминається, з універсальним конектором	шт.	-	1	-	5
40.	Кисневий інгалятор КІ-4	к-т	-	-	1	1
41.	Дихальний пристрій ДП-10	к-т	-	-	1	1
42.	Оклюдійна торакальна наліпка, набір з двох, тренувальна	к-т	4	4	4	144
43.	Троакар голковий з торакальним катетером (голка декомпресійна) типу ARS/SPEAR	шт.	2	1	1	66
44.	Шприц ін'єкційний одноразового застосування з голкою, стерильний, інсуліновий (U-100)	шт.	4	1	-	125
45.	Шприц 2 мл ін'єкційний одноразового застосування з голкою, стерильний	шт.	4	1	-	125
46.	Шприц 5 мл ін'єкційний одноразового застосування з голкою, стерильний	шт.	9	5	5	300
47.	Шприц 10 мл ін'єкційний одноразового застосування з голкою, стерильний	шт.	3	1	1	96
48.	Шприц 20 мл ін'єкційний одноразового застосування, з голкою, стерильний	шт.	2	1	1	66
49.	Шприц 60 мл, Луер-лок, одноразового застосування, без голки, стерильний	шт.	1	1	1	36
50.	Шприц з конусом для під'єднання катетера (Жане) одноразового використання об'ємом 200-250 мл	шт.	-	1	-	5
51.	Голка ін'єкційна (за відсутності у	шт.	3	1	1	96

№ з/п	Матеріальні засоби	Одиниця виміру	Кількість			
			на курсанта	на навч. групу	на взвод	Усього на взвод
1	2	3	4	5	6	7
	комплектації зі шприцами)					
52.	Пристрій для вливання кровозамінників та інфузійних розчинів одноразового використання	шт.	7	8	-	250
53.	Катетер медичний внутрішньовенний периферичний 18G з портом	шт.	14	16	-	500
54.	Заглушка порту внутрішньовенного периферичного катетера (за умови відсутності порту)	шт.	7	8	-	250
55.	Джгут венозний з застібкою типу «велкро»	шт.	2	1	1	66
56.	Пристрій для відпрацювання забезпечення внутрішньокісткового доступу за допомогою пристрою типу F.A.S.T.I, тренувальний, без голок	к-т	-	1	-	5
57.	Наліпка прозора для фіксації внутрішньовенного катетеру типу Tegaderm 3M	шт.	14	16	-	500
58.	Контейнер спеціальний для безпечного збору та утилізації шприців та голок, портативний (великий) полімерний, з кришкою	шт.	-	5	-	5
59.	Контейнер спеціальний для безпечного збору та утилізації шприців та голок, портативний (для наплічника) полімерний, з кришкою	шт.	1	1	1	36
60.	Штатив для крапельниці	шт.	-	1	-	5
61.	Щиток для ока металевий чи пластиковий з перфорацією	шт.	2	2	2	72
62.	Шина драбинчаста (Крамера) для рук	шт.	-	2	-	10
63.	Шина драбинчаста (Крамера) для ніг	шт.	-	2	-	10
64.	Шина Дітерікса	к-т	-	-	1	1
65.	Тракційна шина Кендріка	к-т	-	1	-	1

№ з/п	Матеріальні засоби	Одиниця виміру	Кількість			
			на курсанта	на навч. групу	на взвод	Усього на взвод
1	2	3	4	5	6	7
66.	Шина універсальна гнучка типу SAM Splint	шт.	2	2	2	72
67.	Шина тазова типу SAM Pelvic	шт.	1	1	1	36
68.	Шийний комірць пластиковий регулюємий	шт.	1	1	1	36
69.	Пластикова дошка для іммобілізації хребта	шт.	-	1	-	5
70.	Ремені для дошки для іммобілізації хребта	к-т	-	1	-	5
71.	Фіксатор голови для дошки для іммобілізації	шт.	-	1	-	5
72.	Пристрій для евакуації постраждалих із підозрою на спінальну травму типу Oregon Spine Slint II, коричневий	к-т	-	1	-	5
73.	Змінні накладки (Dispos-A-Pads) для фіксаційних ременів для пристрою для евакуації постраждалих із підозрою на спінальну травму типу Oregon Spine Slint II (набір з 10)	к-т	-	1	-	5
74.	Стетофонендоскоп	к-т	1	1	1	36
75.	Сфігмоманометр механічний з дорослою манжетою	к-т	1	1	1	36
76.	Портативний напалечний пульсоксиметр	шт.	1	1	1	36
77.	Ліхтарик офтальмологічний з пупілометром та змінними батарейками	шт.	1	1	1	36
78.	Термометр медичний електронний в градусах Цельсія зі змінними батарейками	шт.	-	1	-	5
79.	Термометр медичний максимальний скляний	шт.	-	1	-	5
80.	Футляр до термометру медичного максимального скляного	шт.	-	1	-	5
81.	Шпатель медичний дерев'яний/полімерний одноразового застосування	шт.	2	1	1	66

№ з/п	Матеріальні засоби	Одиниця виміру	Кількість			
			на курсанта	на навч. групу	на взвод	Усього на взвод
1	2	3	4	5	6	7
82.	Набір ото- офтальмологічний зі змінними насадками	к-т	-	1	-	5
83.	Змінна воронка для огляду вушного каналу	шт.	1	1	1	36
84.	Піпетка медична	шт.	-	1	-	5
85.	Ванночка для очей	шт.	-	1	-	5
86.	Скальпель №11	шт.	1	2	1	43
87.	Гачок трахостомічний	шт.	1	1	1	36
88.	Затискач кровоспинний металевий анатомічний по Келлі вигнутий	шт.	1	1	1	36
89.	Ножиці з тупими кінцями горизонтально-зігнуті, парамедичні атравматичні	шт.	2	2	2	66
90.	Лоток ниркоподібний полімерний	шт.	-	2	-	10
91.	Лямка санітарна	шт.	-	2	-	10
92.	Лямка спеціальна III-4	шт.	-	1	-	5
93.	Стропа евакуаційна п'ятикільцева	шт.	-	1	-	5
94.	Стропа евакуаційна	шт.	-	1	-	5
95.	Ноші м'які	шт.	-	1	-	5
96.	Ноші санітарні	шт.	-	1	-	5
97.	Ноші типу TALON	шт.	-	1	-	5
98.	Ноші типу TALON II	шт.	-	1	-	5
99.	Чохол/рюкзак до нош типу TALON II	шт.	-	1	-	5
100.	Ноші типу «SKED» з чохлам/рюкзаком та додатковими ремнями	к-т	-	1	-	5
101.	Додаткові ручки для нош типу «SKED», зелені	к-т	-	1	-	5
102.	Карабін для нош типу «SKED», чорний	шт.	-	1	-	5
103.	Мотузка для нош типу «SKED», зелена	шт.	-	1	-	5
104.	Стійка для нош висока	к-т	-	1	-	5
105.	Стійка для нош низька	к-т	-	1	-	5
106.	Підставка під ноші на колесах	к-т	-	1	-	5
107.	Ремінь для фіксації на ношах	шт.	-	4	-	20
108.	Імітація пігулкових наборів (Кислота аскорбінова таблетки 500	шт.	0,3	0,3	0,1	10

№ з/п	Матеріальні засоби	Одиниця виміру	Кількість			
			на курсанта	на навч. групу	на взвод	Усього на взвод
1	2	3	4	5	6	7
	мг №10)					
109.	Натрію хлорид 0,9% 100 мл розчину для інфузії в ПВХ пакеті	шт.	7	8	-	250
110.	Натрію хлорид 0,9% розчин для ін'єкції в ампулі 5 мл	шт.	9	6	-	300
111.	Контейнер для ампул з фіксацією, не менш ніж 30 ампул, жорсткий, полімерний, непрозорий, типу Armadillo	к-т	1	1	1	36
112.	Розчин нашкірний по 125 мл у флаконах з розпилювачем для гігієнічної та хірургічної антисептики рук та шкіри	шт.	1	1	1	36
113.	Сальбутамол, аерозоль для інгаляцій, дозований, 100 мкг/дозу по 200 доз у балоні	шт.	-	1	-	5
114.	Нафтизин, краплі назальні 0,05%, по 10 мл у флаконі полімерному чи скляному	шт.	-	1	-	5
115.	Сульфацил натрію 20% по 10 мл у флаконі	шт.	-	1	-	5
116.	Бензилпеніциліну натрієва сіль (пеніцилін), порошок для розчину ін'єкцій по 1000000 МО у флаконі	шт.	1	1	1	36
117.	Спирт етиловий 96%, 100 мл	шт.	-	2	-	10
118.	Термоковдра на поліетиленовій основі (накидка рятувальна)	шт.	2	1	1	66
119.	Термоковдра типу Blizzard Survival Blanket	шт.	1	1	1	36
120.	Термоковдра типу НРМК	шт.	-	1	-	5
121.	Плівка-клапан для СЛР	шт.	2	1	1	66
122.	Пристрій для легеневої реанімації «з рота в маску» з фільтром, з анестезіологічною маскою для дорослих, середня	к-т	-	1	-	5
123.	Рукавички медичні оглядові нітрилові нестерильні неприудрені, пара	шт.	45	30	-	1 500
124.	Аптечка медична	к-т	1	1	1	36

№ з/п	Матеріальні засоби	Одиниця виміру	Кількість			Усього на взвод
			на курсанта	на навч. групу	на взвод	
1	2	3	4	5	6	7
	загальновійськова індивідуальна					
125	Аптечка медична індивідуальна типу NAR	к-т	-	-	1	1
126	Аптечка медична індивідуальна типу Chinook	к-т	-	-	1	1
127	Сумка/підсумок медична стрільця-санітара (США)	к-т	-	-	1	1
128	Сумка/підсумок медична стрільця-санітара (В. Британія)	к-т	-	-	1	1
129	Наплічник медичний загальновійськовий бойового медика взводу	шт.	1	1	1	36
130	Підсумок до наплічника загальновійськового бойового медика взводу	шт.	1	1	1	36
131	Наплічник медичний загальновійськовий старшого бойового медика	к-т	-	-	1	1
132	Наплічник медичний типу WALK	к-т	-	-	1	1
133	Аптечка автомобільна загальновійськова	к-т	-	-	1	1
134	Полотнище сигнальне	шт.	-	1	-	5
135	Картка постраждалого	шт.	4	1	1	126
136	Картка сортувальна	шт.	2	1	1	66
137	Картка прийому пацієнта	шт.	4	1	1	126
138	Ящик пластиковий захисний	шт.	-	2	2	12

Рекомендована література

1. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» зі змінами Відомості Верховної Ради України, 1993, № 4.
2. Закон України «Про екстрену медичну допомогу» зі змінами Відомості Верховної Ради України, 2013, № 30.
3. Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269 «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги».
4. Наказ МОЗ України від 29.03.2017 №346 «Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти».
5. Наказ МОЗ України від 29 березня 2002 р. №117 «Довідник кваліфікаційних характеристик професійних працівників» Випуск 78 «Охорона здоров'я».
6. Наказ МОН України від 05.06.2019 № 1269 «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги».
7. Наказ МОЗ України від 29.03.2017 №346 «Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти».
8. Восно-польова хірургія / за ред. Я.Л. Заруцького, В.Я. Білого, - К.: Фенікс, 2018. – 552 с.
9. Протоколи з надання екстреної медичної допомоги рівня базової підтримки життя (Basic Life Support – BLS) – «Екстрений медичний технік»: національний навчальний посібник/Г.Г.Рошін, С.В.Синельник, М.І.Гуменюк та інш. За ред. проф. Г.Г.Рошніна.- Київ. 2020.- 152 с.
10. Протоколи з надання екстреної медичної допомоги рівня розширеної підтримки життя (Advanced Life Support – ALS) – «Екстрений медичний технік»: національний навчальний посібник/Г.Г.Рошін, С.В.Синельник, М.І.Гуменюк та інш. За ред. проф. Г.Г.Рошніна.- Київ. 2019.- 295 с.
11. Рошін Г.Г., Мазуренко О.В., Гуменюк К.В., Кузьмін В.Ю., Сличко І.Й., Іванов В.І., Дорош В.М., Гуменюк Н.І. Сдині протоколи надання екстреної медичної допомоги, як елемент цивільно-військової взаємодії на територіях проведення спеціальних операцій в Україні // Травма Том.21, №2, 2020.С. 74-87
12. Стандарт підготовки І-СТ-3 (видання 2): підготовка військовослужбовця з тактичної медицини. – К.: «МП Леся», 2015. – 148 с.
13. NATO: STANAG 2122 – Medical Training in First Aid, Basic Hygiene and Emergency Care – Медичне навчання і перша допомога, Основи гігієни та невідкладної допомоги.
14. US: STP 8-68W-SM-TG April 2009 – США: Система навчального плану 8-68W-SM-TG квітень 2009 р.

Реальний або потенційний конфлікт інтересів відсутній.

Гарнітура Times New Roman. Керль 11,7.
Формат 60x84/е. Папір офсетний фінський lumiset 80 гр/м².
Друк здійснено на лазерному апараті Konica-Minolta.
Фіз. друк, арк. 1,75. Умов. друк, арк. 1,63. Обл. видав. арк. 1,46.
Зам. 1420. Тир. 300 прим.

Виготовлено у ТОВ «ВІННИЦЬКА МІСЬКА ДРУКАРНЯ»
м. Вінниця, вул. Р.Скалецького, 15.
Тел.: 53-50-23, (098) 963-23-93, e-mail: vmdruk@gmail.com, www.vmdruk.com
Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта видавничої діяльності
серія ВЦ № 24 від 20.08.2003 р.